

отдела Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР. – М., 1983. – 190 с.

4. Устич И.И. Развитие рыночных отношений в приграничном сотрудничестве//Институт социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР: научный доклад. Проблема развития приграничных экономических отношений СССР с европейскими странами-членами СЭВ. – Выпуск 3. – К., 1990. – С. 46–63.
5. Передрий А.С. Агропромышленный комплекс стран-членов СЭВ. – Львов: Изд-во Львовского государственного университета, 1987. – 159 с.
6. Сюсько И.Н. Этнополитические факторы в приграничных взаимоотношениях Украины и восточноевропейских государств//Институт мировой экономики и международных отношений АН УССР: Препринт 92 «Украина в приграничном сотрудничестве: современные проблемы и новые ориентиры». – Выпуск 4. – Ужгород, 1992. – С.71–82.
7. Дяченко Б., Ковчар О., Homza S. Економічне співробітництво на регіональному рівні та можливий вплив на нього візового режиму//Матеріали міжнародної наукової конференції. – Ужгород, 2000. – С.123–150.
8. Наукові звіти Ужгородського відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України за 1980–1990 рр. – 24 д.к.

2. Закарпаття в транскордонному співробітництві України з державами Центрально-Східної Європи (1990-ті роки)

Закарпатська область впродовж 1990-х років відігравала активну роль у розвитку міжнародних відносин України на європейському напрямку її зовнішньої політики. Особливо вагомим був вклад Закарпаття у становлення і розвиток нової системи міжнародних стосунків незалежної Української держави з сусідніми постсоціалістичними країнами Центрально-Східної Європи – Угорщиною, Словаччиною, Польщею і Румунією.

Принципово новим явищем міжнародної діяльності України періоду 1990-х років, у зародженні якого майже визначальне значення мали історичні традиції добросусідської співпраці на регіональному рівні та динамічна система сучасних оновлених зовнішніх зв'язків Закарпаття із прикордонними адміністративно-територіальними одиницями межуючих з Україною на заході держав, стало транскордонне співробітництво. Воно кардинально відрізняється від заідеологізованої прикордонної співпраці попереднього етапу – кінця 1940–1980-х років, керованої компартійними структурами, і розвивається на засадах, що сформувалися в цивілізованій Європі впродовж другої половини ХХ століття.

Міжнародні зв'язки прикордонних регіонів України впродовж минулого десятиліття набули якісно нового характеру. З історичного погляду взаємодія прикордонних регіонів базується на вікових традиціях добросусідського співжиття сусідніх народів, спільності історичної долі, спорідненості національних культур і широких міжлюдських контактах. Серйозною базою для розвитку оновленого співробітництва були дружні зв'язки поріднених адміністративно-територіальних одиниць, міст-побратимів і трудових колек-

тивів та інтенсивне прикордонне співробітництво України із східноєвропейськими країнами, особливо періоду 1970–1980 років.

Система міжрегіонального співробітництва України на межі ХХ–ХХІ століть будувалася, однак, на якісно відмінних принципах, ніж на попередньому етапі. По-перше, в основу міжрегіональних і транскордонних зв'язків були покладені загальноєвропейські стандарти взаємодії місцевих органів державної влади і самоврядування, територіальних громад та впроваджено види і форми співробітництва, апробовані в Європі. По-друге, уже з початку 1990-х років вдалося повністю усунути попередню заідеологізовану базу і однопартійне управління (у документах КПРС і КПУ 1980-х років уся система міжрегіонального співробітництва тлумачилася як «зв'язки по лінії місцевих партійних організацій» і, дійсно, будь-які «інтернаціональні» контакти здійснювалися виключно з дозволу і під контролем відповідних компартійних органів) та перейти до принципу доцільності і погодженої реалізації взаємних інтересів суб'єктів міжрегіонального і транскордонного співробітництва. По-третє, лібералізація системи зовнішніх контактів суттєво розширила коло безпосередніх учасників міжрегіональної і транскордонної взаємодії та дозволила поглибити економічні форми співробітництва. По-четверте, за участі Закарпаття впроваджено першу багатосторонню форму транскордонного (міжрегіонального) співробітництва України з державами Центрально-Східної Європи – у лютому 1993 року була заснована міжнародна асоціація «Карпатський Єврорегіон». І, найголовніше, міжрегіональне, транскордонне співробітництво стало невід'ємною складовою частиною системи міждержавних стосунків, їх особливим рівнем або підсистемою (зберігаючи, однак, і власну специфіку та правосуб'єктність) уже незалежної України і відіграло важливу роль у становленні і розвитку добросусідських відносин з державами Центрально-Східної Європи.

Становлення нової системи співробітництва Закарпаття з сусідніми прикордонними регіонами постсоціалістичних країн було значним чином пов'язано із загальною специфікою перехідного періоду в міждержавних відносинах на межі 1980–1990-х років. Антитоталітарні, демократичні революції в східноєвропейських країнах, ліквідація «радянського табору», розпад СРСР та здобуття незалежності Україною й іншими пострадянськими державами, припинення біполярного протистояння в світі і на європейському континенті об'єктивно вели до якісної зміни стосунків між новими демократіями. Та система рівноправних і добросусідських відносин в Центрально-Східній Європі формувалася поступово і не без проблем.

В Україні, принаймні до 1991 року, зберігалася модель заідеологізованого співробітництва і майже повний контроль місцевих компартійних органів над сферою зовнішніх зв'язків на регіональному рівні. Незважаючи на кардинальні суспільно-політичні зміни в сусідніх державах Центрально-Східної Європи, внаслідок демократичних революцій 1989–1990 років, радянський партійний апарат за інерцією продовжував діяти в міжрегіональних стосунках за застарілою схемою.

У фондах ДАЗО є ряд документів, які вказують на шаблонні методи керівництва компартійними органами регіонального рівня системою співробітництва Закарпатської області з сусідніми адміністративно-територіальними одиницями Чехословаччини, Угорщини та Румунії на зламі 1980–1990-х років.

Так, 8 травня 1990 року Закарпатський обласний комітет Комуністичної партії України схвалив постанову «Про основні напрями та план співробітництва Закарпатського обкому Компартії України з партійними комітетами демократичної орієнтації, які створені в Саболч-Сатмарській області Угорської Республіки, Сату-Марському повіті Румунії, Східно-Словацькому краї ЧСФР на 1990 рік» [1]. З часу демократичних революцій в Чехословаччині та Румунії минуло уже півроку. Суспільно-політичні зміни в Угорщині відбувалися майже рік. Відповідно, ситуація в прикордонних регіонах цих країн, які знаходилися по сусідству з Закарпаттям, суттєво змінилася. Принаймні, уже завершувалася декомунізація владно-політичної сфери. Тому не було ніякого сенсу продовжувати виключно компартійні зв'язки по лінії «місцевих парторганів».

І, формально, Закарпатський обком врахував нову ситуацію, дозволивши міським і районним компартійним комітетам «самостійно встановлювати контакти з місцевими органами і організаціями партій демократичної орієнтації поріднених районів для ознайомлення з формами і методами їх діяльності, виявлення співпадаючих позицій і підходів у політичній роботі і розвитку співробітництва на цій основі» [2]. Однак, у додатку до постанови – тексті основних напрямів і плану співробітництва пунктом першим у 1990 році обкомом КПУ передбачалося направити і прийняти групи партійних працівників для обміну досвідом ідеологічної і організаційної роботи партійних організацій в кількості 3–5 чоловік строком до п'яти днів, зокрема з «обміну досвідом роботи з питань підвищення ролі партії в політичній системі на сучасному етапі» [3]. І це при тому, що компартії в сусідніх країнах ще в 1989 році повністю втратили монополію на владу і перестали бути «керівною і спрямовуючою силою» суспільства та «ядром» політичної системи.

Згідно з пунктом другим плану Закарпатського обкому КПУ щодо прикордонних міжпартійних зв'язків передбачалося: «Направити групи лекторів партійних комітетів для обміну досвідом лекційної пропаганди та виступів з проблем внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема на такі теми: «Боротьба партії за революційне оновлення життя радянського суспільства на основі рішень ХХVIII з'їзду КПРС; ХХVIII з'їзд КПРС і його значення для дальшого розвитку соціалізму...» [4]. Навряд чи когось в сусідніх державах, де до весни 1990 року була повністю демонтована модель «радянського соціалізму», цікавили ці трафаретні ще в СРСР теми.

З цитованих та інших архівних документів складається враження, що місцеві компартійні органи в західноукраїнських прикордонних областях на зламі 1980–1990-х років існували начебто ізольовано від бурхливих карди-

нальних змін у сусідніх постсоціалістичних державах. Так, в інформації за підписом першого секретаря Закарпатського обкому КПУ до ЦК КПРС від 28 листопада 1989 року стверджувалося, що обком, міськкоми і райкоми компартії «спільно з партійними організаціями Саболч-Сатмарської області УР, Східно-Словацького краю ЧССР і Сату-Марського повіту СРР активізували розвиток дружніх зв'язків, зросла їх інтенсивність, підвищилася опера- ративність у здійсненні ділового взаємовигідного співробітництва» [5]. Хоча крах «партійної держави» уже був реальним у Східній Німеччині, Чехосло- ваччині та Угорщині. З тексту документа чітко видно, як лише похапцем на сторінці п'ятій додатково вдруковано останнє речення: «Обком партії аналі- зує процеси, які відбуваються в соціалістичних країнах, виробляє нові фор- ми співробітництва» [6].

Регіональні компартійні органи, насправді ж, були вчасно і детально по- інформовані щодо процесів у сусідніх країнах та їх прикордонних з Украї- ною адміністративно-територіальних одиницях. Зокрема, представники ком- партійної номенклатури прикордонних областей Чехословаччини та Угорщи- ни постійно інформували радянську сторону щодо подій у своїх державах. На основі відомостей, отриманих під час зустрічей з членами керівництва регіональних організацій колишніх правлячих партій, ідеологічний відділ За- карпатського обкому КПУ готував оглядові довідки про ситуацію в суміж- них словацьких, угорських і румунських адміністративно-територіальних одиницях. В Оперативній інформації відділу для секретаріату обкому станом на 25 грудня 1989 року ситуація у Східно-Словацькому краї Чехословаччини характеризувалася таким чином: на рівні крайкому Компартії Словаччини (КПС) із колишніх 13 членів бюро залишилося сім чоловік, позаяк інші по- дали у відставку, в тому числі три секретарі крайкому; два секретарі крайко- му, в тому числі перший – Міхал Шпак знаходяться під домашнім арештом; змінилося вісім із 15 перших секретарів міськкомів і райкомів партії; в місце- вих органів КПС відбирають будови і приміщення; під час мітингів і маніфе- стацій в Східно-Словацькому краї з'являються гасла: «Геть КПЧ!», «Кому- ністи, не заважайте працювати!»; у містах і районах краю, як стверджували керівники крайкому КПС, створені спеціальні контрольні комісії за діяльні- стю членів КПЧ; закриваються крайові відділення Вищої партійної школи та інститути марксизму-ленінізму у вузах [7].

Щодо Саболч-Сатмарської області Угорщини в інформації повідомля- лося про відставку всіх секретарів обкому в грудні 1989 року і трансформа- цію УСРП. Зовсім плутано говорилося про формування регіональних влад- них органів, зокрема обласної ради, на основі політичних домовленостей правлячої партії та опозиції. Вхідження представників альтернативних партій до складу обласної ради тлумачилося як збереження влади в руках УСРП: «Планується, що голова (Ради. – Авт.) буде звільненим партійним керівни- ком з групою апаратних працівників в кількості п'ять–сім чоловік» [8]. За- карпатські парторгани так і не збагнули суті угорських політичних процесів,

де на основі переговорів за «круглим столом» УСРП змушена була допустити до влади і опозицію.

Драматично розвивалася наприкінці 1989 року ситуація в Румунії та в її прикордонному із Закарпаттям Сату-Марському повіті. Хоча в документі констатовалося, що в прикордонних з Україною румунських повітах великих збройних сутичок і жертв не було. Влада знаходилася в руках підрозділів Фронту національного порятунку. Повідомлялося, що жителі Закарпаття почасти добровільний збір медикаментів, крові, промислових і продовольчих товарів для допомоги румунському населенню. Двадцять п'ятого грудня 1989 року в Сату-Маре були відправлені два автомобілі з гуманітарною допомогою. Закарпатські лікарні готові були прийняти хворих і поранених із Румунії [9].

Двадцять четвертого січня 1990 року до секретаріату обкому була подана чергова інформація сектору зарубіжних зв'язків ідеологічного відділу про становище у Східно-Словацькому краї, підготовлена за результатами зустрічі 18 січня з представниками крайкому КПЧ. Останні повідомили, що в Східній Словаччині, як і в цілому по країні, розпускаються компартійні організації в правоохоронних органах, трудових колективах, обласних установах. Ліквідується крайовий комітет КПС, майно і приміщення якого до кінця лютого 1990 року повинно бути передане державним органам та громадським організаціям. Чисельність Кошицької міської організації КПС скоротилася за два місяці з 24 до 7 тисяч чоловік внаслідок масового виходу комуністів із рядів партії [10].

Словацькі представники уже попередньо пропонували українській стороні провести традиційний мітинг дружби на радянсько-чехословацькому кордоні у травні 1990 року під егідою не компартійних органів, а регіональних органів державної влади та товариств дружби [11].

Шостого травня 1990 року, незважаючи на проблеми з обох сторін, мітинг на радянсько-чехословацькому кордоні все-таки відбувся. В інформації ідеологічного відділу для секретаріату, поданій лише 25 травня, вказувалося, що словацька сторона «боязко, нерішуче в особі тільки крайового національного комітету та товариств дружби намагалася вирішувати деякі питання, пов'язані з проведенням мітингу. Посилаючись на відсутність реальної влади, коштів, ситуацію, яка склалася в країні, словацькі товариші просили нас, щоб ми взяли на себе вирішення всіх основних організаційних і фінансових питань. Усе це було зроблено і мітинг пройшов на хорошому організаційному і політичному рівні, отримав високу оцінку з боку керівництва обох сторін, значної частини учасників зустрічі, яких нараховувалося більше восьми тисяч чоловік» [12].

Дещо дисонансом до цих реляцій звучить наступне: «Обстановка, яка передувала підготовці до мітингу, а також в день його проведення в Східно-Словацькому краї, була досить напруженою. Приймалися спроби з боку окремих груп, представників різних політичних партій не допустити його проведення. На квартирах партійних працівників, керівників підприємств, які

підтримують дружні зв'язки, роздавалися анонімні телефонні дзвінки з «порадами» не виїжджати на мітинг, не направляти людей, а окремі з них були з відвертими погрозами. В день проведення мітингу на трасі Кошице – Ужгород в окремих населених пунктах групами молодих людей проводилось пікетування з вимогою не брати участі в ньому. У зв'язку з цим представники районів Закарпатської області, зокрема Воловецького, не мали змоги зустрітись з колегами по роботі... Не з'явилися на мітинг і колишні працівники Східно-Словацького крайкому КПС» [13].

Загалом, українська сторона в особі обкому КПУ і надалі бачила в такому масовому заході насамперед переважно політико-ідейну акцію. Як свідчить здійснений нами аналіз архівних документів, варто вважати, що масовою акцією на радянсько-чехословацькому кордоні у травні 1990 року фактично завершується етап розвитку українсько-словацького, як і всього прикордонного співробітництва Закарпаття на заідеологізованих, політичних засадах. Схвалений обкомом КПУ 8 травня 1990 року план співробітництва з «товаришами» в прикордонних областях Чехословаччини, Угорщини і Румунії не мав шансу на реалізацію. Однак, інерція компартійного керівництва всією системою прикордонних зв'язків з українського боку ще продовжувалась. Але вона не знаходила відгуку в нових політичних сил Чехословаччини, Угорщини і Румунії. А після перших демократичних виборів 1990 року в цих державах і формування на їх базі нових органів влади на всіх рівнях будь-яка політична основа старого взірця для розвитку міжрегіонального співробітництва уже не мала жодного сенсу.

Фактом є те, що паралельно і незалежно від системи компартійно-бюрократичних прикордонних зв'язків уже з другої половини 1980-х років, завдяки насамперед дійсно самодіяльній активності жителів західних прикордонних регіонів України, складалася неформальна система взаємодії громадян держав Центрально- і Південно-Східної Європи. З'явився такий феномен, як масовий комерційний туризм, переважно у стихійній формі. Деформацією командно-адміністративної соціалістичної економічної системи в СРСР був постійний дефіцит товарів народного вжитку. За таких умов не працював цивілізований принцип, коли товари «рухаються» за людьми. А, навпаки, громадяни змушені були рухатися за товарами. Закарпаття, як і інші західноукраїнські землі, наприкінці 1980-х – початку 1990-х років пережило декілька хвиль міжнародного торгового туризму: від спрощеного прикордонного переходу і товарообміну з Угорщиною і Чехословаччиною до епопеї масових поїздок на базари Югославії та Польщі за місцевим ширвжитком.

Оцінюючи, однак, неупереджено результати перехідного періоду функціонування системи прикордонного співробітництва Закарпатської області в 1989–1990 роках, слід зазначити наступне:

По-перше, незважаючи на принципові відмінності в характері політичних режимів у СРСР і сусідніх держав Центрально-Східної Європи і, відповідно, в західноукраїнських та межуючих з ними зарубіжних прикордонних

решеннях міжрегіональні зв'язки не були припинені або різко розірвані. По-стало від переважно міжпартійних зв'язків (структур колишніх правлячих партій) вони еволюціонували до взаємодії регіональних і місцевих органів влади територіальних спільнот.

По-друге, попередня система «дружнього співробітництва», особливо внаслідок лібералізації з другої половини 1980-х років контактів українських зарубіжних підприємств, організацій, нерідко за ініціативою регіональних і місцевих компартійних структур, які, слід визнати, постійно апелювали до вищих партійних та державних органів з вимогами надання пільг прикордонному економічному співробітництву, встановлення прямих зв'язків між трудовими колективами та інше створили певну базу для того, щоб прикордонні торговельні, виробничо-коопераційні контакти інтенсивно переростали в систему економічного транскордонного співробітництва українських і закордонних суб'єктів господарської діяльності на ринкових принципах.

Згідно з архівними даними, впродовж 1986–1989 років чисельність взаємообміну лише організованими групами, наприклад, між Закарпатською областю і Східно-Словацьким краєм збільшилася майже десятикратно. Так, у 1986 році Східну Словацьчину по лінії «місцевих зв'язків» відвідало 2 379 закарпатців у складі 174 груп. І, навпаки, в Закарпатті того ж року було прийнято 160 східнославацьких груп у складі 2 034 чоловік [14]. А в 1989 році із Закарпаття до східнославацьких партнерів виїхали вже 2 182 групи у складі 25 666 чоловік. У свою чергу, в 1989 році область відвідало 2 175 груп із Східної Словацьчини у складі 25 690 чоловік [15]. У 1989 році 305 трудових колективів Закарпаття здійснювали двостороннє співробітництво в рамках «дружніх зв'язків» (у 1986 році – 199 колективів) [16].

Наприкінці 1980-х років поставки продукції за прямими зв'язками до Чехословаччини і Угорщини різко зросли за обсягами і становили значну частину експорту Закарпаття. Відповідно до інформації Закарпатського обласного управління статистики від 17 листопада 1989 року, лише за порівняльний період дев'яти місяців (січень–вересень) 1988 і 1989 років обсяг експорту продукції закарпатських підприємств за прямими зв'язками до Чехословаччини зріс з 972,6 тисячі до 6 379,9 тисячі перевідних карбованців, до Угорщини – з 622,3 тисячі до 5 534,1 тисячі перевідних карбованців. А обсяг імпорту за прямими зв'язками із ЧССР до Закарпаття збільшився із 826,1 тисячі до 4 017,3 тисячі перевідних карбованців, з Угорщини – з 340,4 тисячі до 5 514 тисяч перевідних карбованців [17].

Таким чином, перехідний період межі 1980–1990-х років зіграв деяку позитивну роль у процесі трансформації прикордонної співпраці Закарпаття до транскордонного співробітництва регіонів. Та Закарпатська область реалізувала свою правову суб'єктність на здійснення транскордонних зв'язків загальноєвропейського типу з межуючими прикордонними адміністративно-територіальними одиницями отримала лише одночасно з незалежністю України в 1991 році.

Слід мати на увазі, що вперше основні пріоритети нового виду міжрегіональної взаємодії були сформульовані уже в листопаді 1991 року на конференції «Регіони в міжнародному співробітництві», яка відбулася в східно-словацькому місті Міхаловце за участю представників прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України, Словаччини, Польщі та Угорщини [18].

Основою розвитку міжнародних відносин транскордонного співробітництва України з сусідніми державами надалі стали загальноєвропейські норми і принципи. У 1993 році Україна приєдналася до Європейської Рамкової Конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, підписаної країнами-членами Ради Європи в м. Мадриді 21 травня 1980 року (т.зв. Мадридська конвенція) [19]. Згідно із Статтею 2 Конвенції: «Для цілей цієї конвенції «транскордонне співробітництво» означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин між територіальними общинами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних сторін, та на укладення з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей» [20].

Додатковий протокол до Мадридської конвенції (№159) або перший Протокол [21] від 9 листопада 1995 року, підписаний державами-учасниками Конвенції, визначив правові засади транскордонної співпраці територіальних спільнот і влад. Протокол №2 до Європейської Рамкової Конвенції (№169) [22] від 5 травня 1998 року поширив принципи транскордонного співробітництва і на міжтериторіальну (міжрегіональну) співпрацю, тобто на взаємини регіонів різних країн, які навіть не межують безпосередньо один з одним. Таким чином, Рамкова Конвенція разом із двома додатковими протоколами становить загальні правові засади транскордонного співробітництва регіонів держав Європи, в тому числі України і сусідніх держав.

Транскордонне співробітництво України виконує наступні головні завдання і функції:

Транскордонне співробітництво спрямоване на комплексний розвиток межуючих прикордонних регіонів сусідніх країн шляхом розширення торговельно-економічних, коопераційно-виробничих, науково-технічних, культурних та інших зв'язків прикордонних адміністративно-територіальних одиниць, реалізації спільних інвестиційних проектів, програм з охорони довкілля, запобігання природних і техногенних катастроф, розбудови прикордонної інфраструктури та поглиблення контактів у гуманітарній сфері на міжрегіональному рівні.

Прагматичною суттю транскордонного співробітництва є максимальне використання зовнішнього фактора для всебічного соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів України з метою запобігання загрози перетворення їх у відсталі периферійні провінції. Водночас таким шляхом здійснюється і вирівнювання рівнів регіонального розвитку прикордонних та внутрішніх – більш економічно потужних територій країн.

Транскордонна співпраця – вагомий напрямок участі України у загальноєвропейській інтеграції на регіональному рівні. Це – своєрідний додатковий «місток» для ефективного включення України в інтеграційні процеси, що ведуть до створення цілісної, об'єднаної Європи.

Водночас, важливими принциповими положеннями для транскордонного співробітництва є те, що:

По-перше, генеральна мета транскордонного співробітництва полягає не в забезпеченні автономного – з елементами автаркії розвитку прикордонних регіонів, що само собою неможливе, а у його головній спрямованості на зміцнення держави у цілому через гармонізований комплексний розвиток регіонів та поглиблення їх участі в міжнародних інтеграційних процесах.

По-друге, транскордонне співробітництво не може здійснюватися поза рамками реально існуючого правового і конституційного поля держави. Реалізація конкретних регіональних інтересів у процесі транскордонної взаємодії жодним чином не повинна суперечити основним загальнодержавним інтересам.

По-третє, регіони, як основні суб'єкти транскордонних відносин, працюють лише виключно в рамках делегованих їм компетенцій щодо самостійних дій на міжнародній арені згідно з міжнародно-договірними домовленостями, чинним законодавством і рішеннями державного центру.

Становлення на цих принципах оновленої системи транскордонного співробітництва України, необхідно визнати, проходило досить суперечливо.

Найбільш активно з початку 1990-х років у сфері розвитку транскордонного співробітництва з Україною діяла Угорщина. У 1991 році було відкрито генеральне консульство УР в м. Ужгороді. На переговорах міністрів закордонних справ двох держав А.Зленка та Г.Єсенського (Берегово – Ніредьхаза) у квітні 1992 року були досягнуті домовленості про створення комісії з розробки програм українсько-угорського співробітництва, а також обговорювалися питання розвитку торговельно-економічних зв'язків між прикордонними областями України та Угорщини і відкриття нових прикордонних переходів.

У 1990–1992 роках західноукраїнські і східнославацькі прикордонні регіони відіграли серйозну роль у збереженні традиційно тісних економічних, культурних та інших зв'язків і формуванні нової інфраструктури взаємовідносин між Україною та Словаччиною на першому етапі державотворення. Результатом українсько-славацької співпраці 1991–1992 років, зокрема, стала ініціатива по створенню на початку 1993 року першого в Центрально-Східній Європі за участі України транскордонного міжрегіонального об'єднання – Міжнародної асоціації «Карпатський євро регіон». Але після здобуття незалежності Словацькою Республікою (1 січня 1993 року) словацьке державне керівництво поступово дистанціювалося від розбудови системи транскордонних стосунків з Україною. За вказівкою уряду В.Мечіара в 1994–1998 роках було заблоковано участь східнославацьких регіонів СР у Карпатському

еврорегіоні. Значну шкоду українсько-словацьким транскордонним зв'язкам нанесло введення словацькою стороною (урядом М.Дзурінди) в середині 2000 року візового режиму для в'їзду українських громадян в СР та аналогічна відповідь України. Це все призвело до того, що транскордонне співробітництво з СР зараз значно відстає від динаміки, глибини і різноманітності форм більш інтенсивного українсько-угорського і українсько-польського співробітництва.

Але, попри це, у взаємодії прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України і сусідніх держав є важливі досягнення. На сучасному етапі, наприклад, позитивними результатами українсько-словацького транскордонного співробітництва, яке реалізують насамперед Закарпатська область України та Кошицький і Пряшівський краї Словаччини, в конкретних сферах співпраці є наступне:

У 2002 році вперше після трирічного спаду було відновлено обсяги зовнішньоторговельного обороту між Закарпаттям і словацькими краями на рівні показників другої половини 1990-х років. Загальний обсяг міжрегіональної торгівлі за 11 місяців 2002 року, згідно з інформацією обласних зовнішньоекономічних структур, склав 23,4 мільйона доларів США (1998 рік – 23 мільйони доларів США), і зріс, порівняно із відповідним періодом 2001 року, на 19,8%. Обсяги експорту товарів до СР збільшилися на 26,4%, а імпорту з СР – лише на 6,4%. Позитивний баланс зовнішньої торгівлі з СР склав для Закарпаття майже 10 мільйонів доларів США.

Словацькі інвестиції, вкладені в економіку прикордонної Закарпатської області, за обсягами наприкінці 2002 року становили 8,3 мільйона доларів США, або 6,7% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій в області. У Закарпатті діє 67 підприємств із словацькими інвестиціями. Відповідно до Закону України «Про спеціальний режим інвестиційної діяльності в Закарпатській області», реалізується 77 інвестиційних проектів на загальну суму 244,5 мільйона доларів США, з них п'ять проектів – за участю словацьких інвесторів на суму 3,6 мільйона доларів США (з чого залучено уже 1,5 мільйона доларів США) [23].

У сфері науки, освіти і культури на договірній основі співпрацюють провідні вузи прикордонних регіонів України і сусідніх з нею на заході держав, зокрема Ужгородський національний університет і Кошицький та Пряшівський державні університети. Ужгородські і пряшівські вчені започаткували регулярне проведення щорічних міжнародних наукових конференцій «Українсько-словацькі взаємини в галузі історії літератури та мови», перша з яких відбулася в Ужгороді у вересні 2001 року, а друга – в Пряшеві у вересні 2002 року. Ужгородський національний університет також тісно співпрацює на договірній основі з вузами прикордонних регіонів Угорщини і Румунії. В УжНУ діє єдиний в Україні Центр гунгарології.

З ініціативи наукових центрів та неурядових асоціацій зовнішньої політики прикордонних областей реалізовано ряд проектів щодо розвитку співро-

бітництва між Україною та іншими країнами Центрально-Східної Європи. Зокрема, проведено семінари і круглі столи експертів за темами: «Словаччина – Україна: напередодні введення візового режиму», «Роль Карпатського євро регіону у зміцненні безпеки і стабільності в Центральній і Східній Європі», «Роль Карпатського євро регіону: на порядку денному – питання національних меншин», «Карпатський євро регіон: перспективи економічного транскордонного співробітництва», «Роль Карпатського євро регіону в подоланні можливих негативних впливів Шенгену», «Україна та Словаччина: пошук спільних шляхів», «Безпосереднє сусідство України з ЄС: закриті кордони чи нові імпульси до співпраці?».

У сфері культури на рівні міжрегіонального співробітництва здійснюється обмін професійними і аматорськими колективами. Щорічно в прикордонних областях України і держав Центрально-Східної Європи проводяться міжнародні фольклорні фестивалі і свята національних меншин.

Крім того, транскордонне співробітництво інтенсивно здійснюється у сфері забезпечення прав національних меншин, позаяк на території Закарпаття мешкає понад 150 тисяч осіб угорської та п'ять тисяч осіб словацької національності, а на території Пряшівського краю СР – майже сім тисяч українців та 21 тисяча русинів, Кошицького – дві тисячі українців і дві тисячі русинів (2001 рік). В Ужгороді впродовж 1990-х років декілька разів проводилися засідання українсько-угорської та українсько-словацької міжурядових комісій з питань національних меншин, освіти і культури.

Вагомим напрямком транскордонного співробітництва в останні роки стала охорона довкілля та боротьба з загрозою і наслідками екологічних і техногенних катастроф на прикордонних територіях. Прикордонні регіони Угорщини і Словаччини одні з перших надали практичну допомогу населенню Закарпаття під час руйнівних паводків 1990-х років.

Україна уже з початку 1990-х років цілеспрямовано формувала широку нормативно-правову базу регулювання окремих аспектів транскордонних відносин шляхом укладання спеціальних двосторонніх міжнародно-правових договорів і угод. Принциповим проривом у справі створення механізму регулювання транскордонних стосунків і взагалі новацією в міжнародно-договірній практиці України варто вважати підготовлену за абсолютно новими стандартами і підписану в Братиславі 5 грудня 2000 року «Угоду між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво» [24].

Суттєвим позитивом цієї українсько-словацької Угоди є і чіткість тлумачення в Ст. 1 застосованих понять, зокрема «транскордонне співробітництво», під чим розуміються – «всі адміністративні, технічні, економічні, соціальні і культурні заходи, спрямовані на зміцнення і розвиток відносин між Договірними Сторонами, а також населеними пунктами, містами і регіонами по обидва боки спільного державного кордону, включаючи укладення відповідних договорів з метою вирішення спільних проблем». Визначено терміни

«місцеві органи» та «регіональні органи» і погоджено взаємне надання інформації про їх тлумачення відповідно до змін організацій місцевого і регіонального управління (Ст. 1), що актуальне у контексті створення з 2002 року регіональної системи самоврядування в СР і майбутньої адміністративної реформи в Україні.

За взірць для українсько-словацької Угоди взято загальноєвропейські норми і принципи транскордонного співробітництва, схвалені Радою Європи. У Ст.3 зафіксовано, що: «Договірні Сторони підтримують будь-які ініціативи місцевих і регіональних органів влади, що базуються на розроблених у Раді Європи домовленостях між територіальними общинами й органами влади, спрямованих на розширення транскордонного співробітництва».

Значно відрізняється від положень укладених Україною раніше угод про транскордонне співробітництво із сусідніми державами (Польщею, Білоруссю, Російською Федерацією та іншими [25]) і перелік основних сфер, у яких буде забезпечуватися координація українсько-словацького транскордонного співробітництва, зокрема міський і регіональний розвиток, транспорт і зв'язок, прикордонна торгівля, енергетика, спільні проекти розвитку туризму, економічні проекти (спільні підприємства) тощо (Ст.9).

При цьому, пріоритет у виборі сфер, форм і напрямків співробітництва віддано безпосереднім суб'єктам транскордонних стосунків, а уряди двох держав, згідно зі Ст.4, будуть: «вирішувати всі правові, адміністративні або технічні проблеми, що могли б ускладнити розвиток транскордонного співробітництва, проводити консультації з цих проблем; підтримувати заходи місцевих і регіональних органів, спрямовані на встановлення і розвиток транскордонного співробітництва; на основі взаємних консультацій, у міру своїх можливостей, фінансувати місцеві і регіональні органи з метою розвитку співробітництва».

Це перший міжнародно-правовий документ України щодо транскордонного співробітництва, де центральна виконавча влада бере на себе конкретні зобов'язання, в тому числі перед територіальними общинами, регіональними й місцевими органами влади про сприяння співпраці. Продуманими і раціональними є визначені Ст.6–8 Угоди координуючі структури двостороннього транскордонного співробітництва – національні і змішані комісії, робочі групи експертів.

Перераховані та інші позитиви укладеної в грудні 2000 року «Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво» варто вважати насамперед наслідком практичного застосування при розробці її положень рекомендацій Ради Європи щодо розвитку транскордонного співробітництва. Радою Європи ще раніше були розроблені типові договори всіх рівнів, у тому числі міждержавних (міжурядових) і міжрегіональних про транскордонне співробітництво.

Рекомендовані Радою Європи стандарти використовуються також у практиці стосунків між Україною та СР для підготовки угод про транскордонне співробітництво на регіональному і місцевому рівнях.

У м. Кошице 17 грудня 1999 року була підписана «Угода про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України і Кошицьким краєм СР» [26]. Ця так звана Рамкова угода передбачає, як зазначено в її преамбулі, що регіональні органи державної влади сприятимуть створенню в Закарпатській області та Кошицькому краї умов, «які б сприяли розвитку співпраці і господарській діяльності в галузі культури, науки та освіти, охорони здоров'я, навколишнього середовища, туризму і рекреації та широкому спілкуванню між жителями обох регіонів».

Рамкова угода між Закарпаттям та Кошицьким краєм складається із п'яти пунктів основної частини та заключного шостого пункту і прикінцевих положень. У пункті першому перераховані погоджені завдання сприяння співпраці в галузі економіки: обмін досвідом в організації різних форм навчання з питань механізму ринкової економіки та зміни форм власності; участь суб'єктів господарської діяльності у взаємній торгівлі, контактах ділових кіл; взаємний розвиток експортно-імпортних відносин, у першу чергу в переробці надлишків сільськогосподарської продукції та виробництві товарів широкого вжитку із місцевої сировини; налагодження широкої кооперації в галузі використання сировини, матеріалів тощо; налагодження співпраці між господарськими та виробничими об'єднаннями, в тому числі шляхом створення спільних підприємств, господарських товариств та розширення спільної виробничої діяльності; розробка проектів щодо відкриття нових пунктів пропуску на спільному українсько-словацькому кордоні; підготовка спільних проектів з розбудови прикордонної та транспортної інфраструктури з поданням на міжнародний тендер для фінансування через спеціальні програми Європейської Комісії. Пункт другий визначає основні напрямки співпраці сторін з охорони навколишнього середовища. Пунктом третім передбачено сприяння співробітництву в галузі освіти, де включено і співпрацю в забезпеченні культурних, освітніх і духовних потреб української національної меншини в Кошицькому краї та словацької – в Закарпатті. Спільним завданням у сфері охорони здоров'я присвячено пункт четвертий Рамкової угоди. Завдання співробітництва у галузі культури, спорту і туризму визначені в пункті п'ятому. Завершальний пункт шостий угоди містить положення про те, що співпраця регіонів «поширюється і на іншу діяльність, яка не врахована в цій Рамковій угоді, якщо це корисно для обох сторін, у тому числі й на розширення контактів між містами-побратимами в рамках їх компетенцій».

Згідно з прикінцевими положеннями Рамкової угоди, для вирішення організаційних питань двостороннього транскордонного співробітництва планувалося створення змішаної українсько-словацької міжрегіональної Координаційної ради з міжрегіонального співробітництва. При цьому вказувалося: «Персональний склад ради, спосіб призначення членів ради, спосіб та форма фінансування затрат, пов'язаних з діяльністю та організацією ради та її членів, буде визначено в окремій угоді та статуті ради».

Створення аналогічної Координаційної ради з міжрегіонального співробітництва передбачалося і Статтею 3 «Угоди про міжрегіональне співробітництво між Закарпатською областю України та Пряшівським краєм Словацької

Республіки» [27], укладеної в листопаді 2000 року. Однак, до теперішнього часу такі координаційні ради в українсько-словацькому транскордонному співробітництві не діють.

Згідно з інформацією Посольства України в СР, протягом 1999–2001 років були укладені також двосторонні угоди про співробітництво між Івано-Франківською, Львівською областями України та Пряшівським краєм Словаччини. Окремі угоди про транскордонне співробітництво були підписані між Великоберезнянським районом Закарпатської області та Снинським округом Пряшівського краю, Ужгородським районом Закарпатської області та Михайлівським округом Кошицького краю, Ужгородським районом Закарпатської області та Пряшівським округом Пряшівського краю, Виноградівським районом Закарпатської області та округом Вранов-над-Топольов Пряшівського краю.

Таким чином, можна констатувати, що до сьогодні уже сформовано розвинуту і в основному достатню міжнародно-правову, міжрегіональну договірну базу транскордонного співробітництва. Вона відповідає загальноєвропейським стандартам транскордонної взаємодії, створює більш-менш чіткі правові рамки і засади двосторонніх транскордонних стосунків і відкриває можливість для ефективного співробітництва прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України і держав Центрально-Східної Європи.

Разом з тим, принципи, закріплені в чинних дво- і багатосторонніх міжнародно-правових актах, недостатньо впроваджуються в практику транскордонних стосунків, тому організаційно-правовий механізм регулювання системи транскордонного співробітництва між Україною та державами Центрально-Східної Європи залишається поки що малоефективним.

Згідно зі Статтею 7 «Угоди між Кабінетом Міністрів України і Урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво»: «З метою виконання цієї Угоди і забезпечення координації дій Договірні Сторони, у разі потреби, створять Комісію, склад, місцезнаходження, порядок роботи і фінансування якої визначаються Положенням про Комісію. Щодо конкретних питань співробітництва в Комісії можуть створюватися робочі групи експертів». Однак, ні Комісія, ні робочі групи з питань українсько-словацького транскордонного співробітництва впродовж 2001–2002 років не були сформовані. Навпаки, на двосторонньому рівні взагалі ставилося питання про ліквідацію самостійно існуючих двох змішаних українсько-словацьких міжурядових комісій – з питань економічного та науково-технічного співробітництва та з питань національних меншин, освіти і культури шляхом об'єднання їх в одну міжурядову українсько-словацьку комісію. Принципові заперечення проти такого підходу обидві сторони висловили на дев'ятому засіданні міжурядової українсько-словацької Комісії з питань торгово-економічного і науково-технічного співробітництва (м. Київ, 23–25 січня 2002 року). І лише Протоколом десятого засідання цієї Комісії (м. Братислава, 5–7 листопада 2002 року) накінець було визначено, що «... у відповідності з Угодою між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про транскордонне співробітництво необхідно створити в рамках Комісії робочу групу

з питань транскордонного співробітництва». Сторони досягли домовленості про порядок призначення керівників української і словацької частин цієї робочої групи та проведення першого засідання українсько-словацької робочої групи з транскордонного співробітництва в Словаччині на початку 2003 року.

Позитивне значення для вдосконалення системи і механізму регулювання транскордонного співробітництва України мають здійснювані на державному рівні кроки із формування законодавства та розвитку іншої нормативної бази у сфері транскордонних відносин.

У 2002 році було підготовлено проект Закону України «Про транскордонне співробітництво», де зафіксовано зміст основних понять, принципи транскордонного співробітництва, визначено засади організації та управління транскордонним співробітництвом, політику державної підтримки та фінансове забезпечення транскордонної співпраці. Хоча, все ж, не можна повністю погодитися з усіма положеннями і змістом дефініцій проекту Закону. Крім того, даний спеціальний Закон є загальноєвропейським прецедентом в національному правовому регулюванні транскордонного співробітництва.

Кабінет Міністрів України 29 квітня 2002 року затвердив постанову №587 «Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів», що передбачає створення Міжвідомчої комісії з питань розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів і реалізацію спеціальної Програми розвитку єврорегіонів в Україні.

У сучасному розвитку транскордонного співробітництва основну роль повинні відігравати регіональні органи самоврядування і територіальні громади прикордонних адміністративно-територіальних одиниць сусідніх держав.

В Україні, згідно з чинним законодавством, регіональні державні органи виконавчої влади – обласні державні адміністрації мають досить обмежені компетенції щодо самостійної діяльності у сфері міжнародних стосунків. Держадміністрації фактично можуть вступати у договірні міжнародні, в тому числі транскордонні відносини лише за спеціальним дозволом вищестоящих органів державної виконавчої влади. Тобто, на здійснення держадміністраціями прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України акцій міжнародного характеру та укладення угод з транскордонного співробітництва із зарубіжними партнерами їм повинні надаватися повноваження за спеціальними рішеннями центрального уряду у кожному конкретному випадку. Регіональні і місцеві органи самоврядування України, навпаки, мають значно більшу самостійність для здійснення міжнародного співробітництва на договірній основі із зарубіжними партнерами і не потребують, наприклад, для укладення угод про транскордонне співробітництво з аналогічними зарубіжними органами самоврядування спеціального дозволу з боку центральних органів державної влади.

Однак, в транскордонному співробітництві як у дво-, так і багатосторонньому, пріоритет зв'язків регіональних органів самоврядування поки що не діє повним чином. З українського боку і на сучасному етапі ініціаторами та реалізаторами більшості акцій міжнародного, транскордонного характеру і надалі виступають обласні і районні державні адміністрації та їх відповідні

структури – управління і відділи, які відповідають за зовнішні зв'язки. У регіональних і місцевих органів самоврядування України аналогічних структур організації та координації транскордонного співробітництва, як правило, поки що немає. Недостатній рівень розвитку української системи самоврядування загалом призводить до того, що самоврядні органи, зазвичай, відіграють другорядну або парадно-показову роль у системі транскордонного співробітництва між Україною і державами Центрально-Східної Європи. Тому українська сторона у транскордонному співробітництві продовжує хибно орієнтуватися на розвиток зв'язків між держадміністраціями.

Цілком можливо, що для правової «чистоти» документів про транскордонне співробітництво та закріплення в їх текстах положень про пріоритет зв'язків органів самоврядування і територіальних громад, необхідним буде перегляд (якщо і не переукладення) підписаних у 1999–2001 роках міжрегіональних українсько-словацьких угод між Закарпатською, Львівською, Івано-Франківською областями України та Пряшівським і Кошицьким краями Словаччини і областями Угорщини та повітами Румунії.

Доцільно також у розбудові довірливих контактів на рівні місцевих органів самоврядування України і держав Центрально-Східної Європи сприяти створенню розгалуженої системи прямого транскордонного співробітництва територіальних громад міст і сіл з обох боків кордону. Іншим напрямком подальшого розвитку довірливих форм транскордонної співпраці є стимулювання укладення угод про співробітництво між регіональними асоціаціями та об'єднаннями місцевих органів самоврядування прикордонних областей України і сусідніх держав.

У найближчій перспективі питання спільного кордону і перспективи введення шенгенського режиму перетворяться у ключову проблему транскордонного співробітництва.

Питання шенгенського режиму на спільному кордоні після майбутнього вступу РП, СР і УР до ЄС були основним предметом консультацій на переговорах держсекретарів міністерств закордонних справ України і СР – О.Чалого та Я.Фігеля в Братиславі у травні 2002 року. У липні 2002 року в м. Кошице на переговорах держсекретарів міністерств закордонних справ СР, РП, ЧР, УР та України було розглянуто нову спільну ініціативу країн «вишеградської четвірки» щодо переговорів між ними і Україною про перспективи зниження бар'єрного характеру майбутнього східного зовнішнього кордону Євросоюзу, який пролягатиме зокрема і по лінії сучасних українсько-польських, українсько-словацьких і українсько-угорських кордонів. Погоджено, що майбутній східний кордон ЄС з Україною не повинен бути новою лінією розмежування в Європі. Шансом на впровадження нових форм транскордонного співробітництва з Україною після вступу держав Вишеграду у 2004 році до ЄС може бути використання досвіду транскордонної співпраці, накопиченого в 1990-х роках РП, СР і ЧР на кордонах з ФРН і Австрією. Держсекретар МЗС України О.Чалий повідомив представників країн Вишеграду, що Україна планує в 2003 році організувати в м. Ялті міжнародну конференцію за участі країн-членів ЄС і країн-кандидатів на вступ до ЄС

з метою виробити спільні пропозиції стосовно того, щоб майбутній шенгенський східний кордон ЄС наблизив Україну до об'єднаної Європи, а не відмежував українську державу від неї [28].

Політична воля з боку державного керівництва України і країн Центрально-Східної Європи до розвитку добросусідських відносин і транскордонного співробітництва існує. Але додаткової ініціативи, в тому числі і від української сторони, потребує активізація дій з метою реалізації практичних кроків на міжрегіональному рівні. Поки не наладиться ефективна система взаємодії і постійних контактів регіональних органів влади і самоврядування прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України і межуючих країн Центрально-Східної Європи, кроки центральної влади із розвитку транскордонного співробітництва будуть малорезультативними і переважно декларативними. Активізації транскордонних стосунків Закарпатської області, як варто сподіватися, буде служити спеціальна Програма співробітництва Закарпаття із сусідніми адміністративно-територіальними одиницями країн Центрально-Східної Європи у 2003 році.

Однак, незважаючи на появу нових підходів до транскордонного співробітництва як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, слід визнати, що співробітництво прикордонних регіонів України і сусідніх держав Центрально-Східної Європи поки що не існує як цілісне, системне явище. Воно ще неповністю виконує важливу функцію соціально-економічного підйому межуючих регіонів наших країн. Тому практика українсько-словацької взаємодії потребує критичного аналізу і кардинального вдосконалення.

У плануванні довгострокової стратегії співпраці прикордонних адміністративно-територіальних одиниць України необхідно враховувати ризики можливого негативного впливу на транскордонні стосунки нової геополітичної конфігурації на європейському континенті після запланованої на 2004 рік чергової хвилі розширення ЄС і НАТО, бар'єрного характеру шенгенського режиму, звуження можливостей країн Центрально-Східної Європи – майбутніх нових членів ЄС самостійно приймати рішення щодо розвитку стосунків з Україною тощо. У цьому контексті продуктивними можуть бути превентивні спільні кроки прикордонних регіонів України і сусідів щодо формування погодженої позиції з ключових питань транскордонного співробітництва і представлення їх загальноєвропейським інституціям, у тому числі з метою отримання додаткового фінансування із спеціальних фондів ЄС для реалізації транскордонних проектів. У цілому в транскордонній співпраці України і держав Центрально-Східної Європи назрів час як для системних перетворень, так і для конкретних, насамперед, спільних економічних кроків, щоб реальні результати такого співробітництва накінець були предметно відчутні в повсякденному житті більшості населення межуючих прикордонних регіонів України і держав Центрально-Східної Європи.

3. Карпатський євро регіон

Транскордонне співробітництво Закарпаття впродовж 1990-х років збагатилося однією з вищих інституційних форм європейського типу співпраці

НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ

Том III
(1946—1991)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

кандидат фізико-математичних наук **І.М.Різак** (голова),
кандидат економічних наук **М.І.Андрусь**,
професор **М.М.Болдижар** (керівник авторського колективу),
професор **М.М.Вегеш**,
професор **Д.Д.Данилюк**,
кандидат історичних наук **М.В.Делеган**,
професор **М.А.Лендел**,
доцент **М.П.Макара** (відповідальний секретар),
кандидат історичних наук **В.П.Приходько**

Ужгород
Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ
управління у справах преси та інформації
2003

ББК 63.3(4УКР)
Н28
УДК 94(477.87)

У III томі «Нарисів історії Закарпаття» колективом авторів зроблено спробу об'єктивно дослідити: становлення радянської влади в Закарпатті у повоєнний період, розвиток промисловості, аграрно-виробничих та соціальних відносин на селі, торгівлі, громадського харчування та побутового обслуговування, охорони здоров'я, спорту і туризму, ветеринарної медицини, освіти і науки, культури і мистецтва, а також стану релігійного питання.

Досліджуються складність і неоднозначність інтеграції Закарпаття у загально-український процес.

Майже в кожному розділі автори показують репресії і переслідування неугодних владі людей з-поміж корінних жителів краю, знищення і руйнування культових споруд – пам'ятників архітектури. Детально висвітлена у Нарисах колективізація з її успіхами та недоліками, адмініструванням, які викликали розчарування і недовіру ошуканих селян, частина з яких піддавалася різним репресивним діям.

Тоталітарний режим СРСР через роки став причиною його розпаду, колишні республіки одержали незалежність і довгоочікувану свободу, серед них також Україна, невід'ємною частиною якої є Закарпаття.

ISBN 966-7186-80-6

© М.М.Болдижар,
керівництво
авторським колективом, 2003

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. Закарпаття після возз'єднання: етапи розвитку, інтеграція в загальноукраїнський процес (М.М.Болдижар, І.М.Гранчак).....	4
2. Характеристика джерельної бази історичних досліджень (Д.Д.Данилюк)	13
3. Історіографія Закарпаття за період 1946–1990 років (Д.Д.Данилюк).....	19
<i>Розділ I. ВСТАНОВЛЕННЯ НА ЗАКАРПАТТІ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ</i>	35
1. Формування органів влади на місцях. Вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР (М.П.Макара)	35
2. Утвердження радянського ладу. Кадрова політика (М.П.Макара)	43
3. Ідеологічні та адміністративні заходи. Проблеми міжнаціональних відносин (М.П.Макара)	58
<i>Розділ II. РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ У ЗАКАРПАТТІ: ЗДОБУТКИ ТА УПУЩЕННЯ (1946–1990)</i>	73
1. Загальна характеристика умов розвитку промисловості (І.М.Гранчак).....	73
2. Лісова і деревообробна промисловість (І.М.Гранчак)	77
3. Харчова і переробна промисловість (І.М.Гранчак).....	84
4. Легка промисловість (І.М.Гранчак)	88
5. Машинобудування, приладобудування і металообробна промисловість (І.М.Гранчак).....	93
6. Стан технічної оснащеності (І.М.Гранчак).....	98
7. Будівництво і промисловість будматеріалів (І.М.Гранчак).....	100
8. Розвиток енергетики. Газифікація (І.М.Гранчак).....	105
9. Транспорт (І.М.Гранчак)	108
<i>Розділ III. АГРАРНО-ВИРОБНИЧІ ТА СОЦІАЛЬНІ ВІДНОСИНИ НА СЕЛІ (1945–1990)</i>	116
1. Початок відродження аграрного сектору області: колективізація та її соціально-економічні наслідки (1945–1950) (Н.М.Жулканич, В.В.Міщанин).....	116

2. Проблеми господарювання на селі в перші роки радянзації (1950–1955) (Н.М.Жулканич).....	126
3. Роль машинно-тракторних станцій (МТС) у становленні колгоспного ладу на Закарпатті (1946–1958) (Н.М.Жулканич).....	139
4. Пошуки напрямків аграрного господарювання в умовах суцільної колективізації (середина 50-х – перша половина 60-х років) (Н.М.Жулканич, М.А.Лендєл).....	147
5. Сільське господарство Закарпаття в другій половині 60-х і в 70-х роках (Н.М.Жулканич, М.А.Лендєл).....	163
6. Проблеми села Закарпаття у 80-х роках: пошуки нового аграрного курсу (Н.М.Жулканич, М.А.Лендєл).....	176

Розділ IV. ПРАЦЕЮ ЗВЕЛИЧЕНІ. КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ ГЕРОЇВ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПРАЦІ.....

1. Господарі землі (М.В.Рішко).....	198
2. Гарт робітничий (М.В.Рішко).....	206

Розділ V. ТОРГІВЛЯ, ГРОМАДСЬКЕ ХАРЧУВАННЯ ТА ПОБУТОВЕ ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ОБЛАСТІ (1944–1990).....

1. Становлення торгівлі та громадського харчування у післявоєнні роки (І.М.Лакатош).....	209
2. Торгівля, громадське харчування та побутове обслуговування населення в 50 та 60-ті роки (І.М.Лакатош).....	212
3. Стан торговельного та побутового обслуговування населення в 70 та 80-ті роки (І.М.Лакатош).....	217
4. Прикордонна торгівля (І.М.Лакатош).....	227

Розділ VI. СПІВРОБІТНИЦТВО ЗАКАРПАТТЯ ІЗ СУСІДНІМИ РЕГІОНАМИ.....

1. Прикордонне співробітництво Закарпатської області із суміжними територіями сусідніх держав (1945–1990) (О.С.Передрій, П.Ю.Студеняк, С.І.Устич, Б.І.Дяченко).....	232
2. Закарпаття в транскордонному співробітництві України з державами Центрально-Східної Європи (1990-ті роки) (В.П.Приходько, Т.С.Сергієнко, І.М.Сюсько).....	252
3. Карпатський єврогеріон (В.П.Приходько, Т.С.Сергієнко, І.М.Сюсько).....	268

Розділ VII. ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я, САНІТАРНА СПРАВА, СПОРТ І ТУРИЗМ. ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА.....

1. Становлення і розвиток системи охорони здоров'я в Закарпатті (І.С.Лемко, О.І.Лемко, В.Д.Брич, І.М.Рогач, В.І.Русин, О.В.Фера).....	279
2. Розвиток санаторно-курортних закладів та курортної науки (М.Д.Торохтін).....	289